

Васьків М.С.**ТЮРКОМОВНИЙ СВІТ У ТВОРЧОСТІ ОЛЕСЯ ДОСВІТНЬОГО**

Бурхливий розвиток української літератури 1920-х років нерозривно пов'язаний із процесом особливого зацікавлення життям і культурою інших народів. Найчастіше, коли йдеться про українсько-зарубіжні літературні зв'язки цього періоду, згадують про творчі поїздки вітчизняних митців до країн Європи і в Туреччину, про рецепцію західноєвропейської культури, засвоєння здобутків «психологічної Європи» та розвінчання загниваючого світу капіталу і визиску [2; 7-9 та ін.]. Зацікавлення саме цим колом проблем суттєво посилювалося тоді й зараз літературною полемікою 1925-28 рр. І зовсім на периферії опинилися питання взаємин української літератури 1920-х – початку 1930-х років із культурами народів Сходу. Винятками були згадки про поїздки українських письменників до Туреччини та аналіз окремих текстів у загальному оглядові доробку того чи іншого письменника, в яких йшлося про життя, побут, культуру, процес «радянзації» народів Середньої Азії, Закавказзя, Китаю та ін. Але синтетичної праці, яка би узагальнювала особливості творів про Схід, досі не було.

Це виглядає дивним, якщо врахувати факт надзвичайного зацікавлення українських літераторів життям і культурою азійських народів, їх пробудженням, відродженням, яке породжувало асоціації з Євразійським ренесансом «ваплітян». Так, М. Терещенко став автором поеми «Цень-Цань» про китайського кулі, що гине за пролетарську революцію, В. Гжицький пише роман «Чорне озеро», І. Ле – «Роман Міжгір'я», М. Йогансен стає автором збірок нарисів «Подорож у Дагестан» і «Кос-Чагил на Ембі», переклади з літератур східних народів публікують П. Тичина, П. Панч (із японської) та багато інших, В. Мисик робить багато перекладів із перської мови, пише два збірники нарисів про культури Сходу, значно пізніше в «Дарі Евдотеї» Д. Гуменна згадуватиме про свою поїздки в Туркменистан. І цей перелік можна продовжувати. Зрозуміло, що східний матеріал, крім усього іншого, приваблював митців своєю екзотичністю, особливою увагою і повагою до Іншого, які утверджувалися в українській літературі 20-х років. Орієнтація літератури на читабельність (з різних причин: чи то під впливом популярної з середини 20-х теорії «сюжетності», чи то на основі тверджень В. Еллана-Блакитного про потребу популяризації теорії та здобутків більшовизму в доступних формах, чи то з інших причин) теж сприяла активному залученню екзотичного матеріалу, особливо східного, який був значно привабливішим через свою невідомість і незвичність порівняно з «західним», європейським чи північноамериканським, світом.

Наслідком особливого інтересу до Сходу стало створення в січні 1926 року Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (ВУНАС). При ВУНАС відкриваються мовні курси у Харкові, на яких протягом трьох років вивчалися перська, турецька чи японська мова, кожна з них поєднувалася з посиленням вивченням уже тоді дуже популярної англійської. На курсах засвоювали не тільки знання мови чи літератури, але і з суспільствознавства, культурології, релігієзнавства, історії східних народів, тобто ще тоді вирішувалися ті проблеми сходознавства, які актуальними є сьогодні у провідних ВНЗ України. На базі мовних курсів при ВУНАС у травні 1930 року утворюється Технікум сходознавства та східних мов. Щоправда, проіснував він недовго, до 1 січня 1934 року, усе сходознавство було переведено в імперські центри – Москву й, особливо, Ленінград. Але за короткий проміжок все-таки вдалося закласти міцні підвалини української науки про Схід, вони перетривали довгі роки в еміграції (досить згадати діяльність О. Прицака у сфері арабістики) та в напівлегальному стані в Україні, щоби дати потужні паростки вже на початку 90-х років.

Повертаючись до 20-х років, треба зазначити, що одну з найцікавіших і найбагатших сторінок вітчизняного літературного сходознавства становить творчий доробок Олесь Досвітнього (Олександра Скрипаля). Інтерес письменника до азійських народів і країн не був випадковим чи лише даниною моді. Сюжети всіх творів Досвітнього так чи інакше трансформували факти з біографії самого письменника. Це ж стосується і його «східних» творів. У квітні 1916 року О. Досвітнього, армійського писаря, було заарештовано за підпільну «сепаратистську» діяльність і засуджено до розстрілу. У ніч перед розстрілом він тікає з-під варті, пішки добирається з Вітебська до Харкова, потім з допомогою товаришів через Самару добирається в Середню Азію. Звідти розпочинається його нелегальний перехід кордону, а потім – більше ніж чотиримісячна мандрівка майже через весь Китай з заходу на схід і виїзд пароплавом до Сан-Франциско. Безпосередні враження і спостереження від такої карколомної, багатой на події поїздки стали основою для «східних» оповідань («Місіонери», «Він і вони», «Чжунгожень»), повістей («Алай», «Гюлле») і роману («Американці») Олесь Досвітнього.

Микола Хвильовий стверджував, що «по суті Досвітній є перша й єдина індивідуальність, яка зуміла оволодіти т. зв. мандрівницьким жанром» [Цит. за: 5]. Оволодіти «мандрівницьким жанром» письменника, як уже стверджувалося, спонукали самі факти його біографії та особливість творчої манери, котра полягала в необхідності будувати сюжет на реальних подіях, учасником яких був сам літератор і які він глибоко пережив внутрішньо. Можна припускати, що Олесь Досвітній спонукав інших літераторів звернутися до пригодницько-екзотичної тематики у своїх творах, спопуляризував жанр подорожнього нарису в українській літературі та став піонером у художньому осягненні Сходу, започаткувавши стійку традицію.

У 1924 році Досвітній завершив повість «Алай», 1926-го – повість «Гюлле», друком обидва твори вийшли у 1927 році. В основу сюжету обох творів були покладені факти особистої біографії письменника, який провадив підпільну національно- і соціально-визвольну діяльність у царській армії в роки Першої світової війни, був викритий і засуджений до страти. В ніч перед виконанням вироку він тікає з-під варті, добирається з Вітебська пішки до Харкова, а потім, з допомогою друзів, опиняється у Середній Азії,

нелегально переходить кордон і через Китай, дорогою в тисячі кілометрів, добирається до Сан-Франциско. Враження від побаченого, глибокі спостереження (але найчастіше побіжні, імпресіоністичного характеру) письменник прагне відтворити, доповнивши їх за рахунок сумлінного штудіювання наукової та науково-популярної літератури про знайомі краї й народи.

У повісті «Алай» розповідається про арешт і втечу Марка Шешеля – військового писаря. О. Досвітній у спогадах писав, що і полковник, і генерал приходили й переконували його, що вони теж не мають нічого проти автономістичних прагнень українців, але ж не зараз, коли іде війна [Цит. за: 5]. У повісті письменник уже змушений враховувати цензурний офіційний нагляд і «пильність» ортодоксальної критики, тому обачно, але обтічно пише про те, що Шешель був готовий загинути «за революцію».

Через певний час Марко опиняється в Середній Азії, в теперішньому Киргизстані. Спочатку він сприймає азіатський світ крізь призму залізничних станцій, Джал-Абада, Оші, уніфікованих під загальноімперський стандарт, прикмет місцевого колориту в них дуже мало. Зате з яким захопленням Шешель сприймає киргизькі пейзажі: розлогі соковиті степи, в яких випасаються тисячні отари, табуни і стада худоби, високі гори, в яких температура і погода загалом змінюються майже миттєво. Ці яскраві краєвиди не псуються людськими житлами, навпаки, барвисті юрти, їх внутрішнє убрання з натуральних матеріалів органічно вписуються у зовнішній світ. Не може не приваблювати Марка і надзвичайна гостинність киргизів, які готові пожертвувати для гостя все найкраще і найдорожче.

Головний персонаж, а отже, й автор не наставляються вороже до місцевого світу через незнання його, навпаки, вони намагаються пізнати його у всій неповторності та природності побуту, способу життя, моралі, ставлення до інших. Цим вони суттєво відрізняються від російського чиновництва, міських обивателів-росіян, які втілюють російську імперську політику на далеких окраїнах «в життя» і тому не сприймають киргизької культури і світогляду. Росіяни постійно заявляють на сторінках повісті, що «[...] руських усього кілька душ, бідують серед оцих вонючок» [3, 230], що «[...] тут вони серед вонючих дикунів живуть» [Досв2, 243]. Шешель бачить, що в Азії «[...] вони (росіяни. – М.В.) нехтують мовами тих, хто їм підлеглий [...]» [3, 260]. І зразу ж у борця за українське відродження О. Досвітнього та його персонажа зростає аналогія між становищем киргизів і українців: «Він згадав мимохіть історію свого краю [...]» [3, 260]. Шешель порівнює власних ренегатів від часів козацтва до сучасності з тими киргизами, які стають прислужниками російської влади.

Марко понад усе прагне «[...] визволення людства з ярма випадкових узурпаторів» [3, 262], від будь-якого гніту. Проте він підсвідомо розуміє суттєву відмінність суспільних інститутів, міжособистісних взаємин української нації, інших європейських націй на тюркомовних націях Азії, особливо наочно Шешель це бачить, коли зазнає краху його революційна проповідь серед степових кочівників-киргизів.

Наступним твором, у якому О. Досвітній продовжує розвиток «тюркської» тематики, стала повість «Гюлле». У повісті відтворюються світогляд, історія, релігійні переконання, побут уйгурів – тюркського народу, який був насильно включений до складу Китаю і який не полишає прагнень до незалежності навіть сьогодні, коли внаслідок багаторічної цілеспрямованої політики китайської влади значна частина уйгурів та інших тюркських народів була переселена в центральні і східні регіони держави, натомість значна частина китайців переселилася Синьцзян-Уйгурський автономний район (віковичний регіон проживання уйгурів, який раніше називався Східним Туркестаном), суттєво зменшивши відсоток тюрків-мусульман у національному складі цього району.

Уперше Китай захопив території уйгурів та інших тюркських народів у 1759-1760 рр., назвавши новоутворену провінцію Синьцзян. Століття перебування під імперською владою династії Цін не витравили національно-релігійної окремішності уйгурів-мусульман, їх прагнення мати власну державу. Після цілого ряду повстань у 1864-67 роках уйгури скинули китайське правління, але ненадовго. З 1877 р. вони знову у складі Цінської імперії. Змінювалися влада й устрій Китаю, але імперська суть ставлення до уйгурів залишалася однакою імперською. Двічі пробували відновити свою державу тюрки – у 1933 і в 1943 роках, утворюючи Східнотуркестанську республіку. Останнього разу китайці зуміли зламати спротив уйгурів у 1949 році тільки за потурання сталінського режиму СРСР.

Проблеми уйгурів або були мало знаними радянським науковцям, або свідомо замовчувалися. Так, Л. Підгайний тільки побіжно згадує про тюркський побут [6, 85], бо й О. Досвітній називає своїх персонажів тюрками. О. Килимник стверджує чомусь, що Ахмет, який полонив утікача з Російської імперії Ремо, є «таджицьким багатієм» [4, 279]. Можливо, на таку думку дослідника наштовхнуло повідомлення, що місцеві тюрки спілкувалися не узбецькою, але подібною до неї мовою [3, 311]. П. Федченко називає головну героїню твору – Гюлле – просто «азіаткою» [10, 21], далі зовсім не згадуючи про існування якихось конкретних проблем у середовищі цих «азіатів», котрі піднімає у своєму творі О. Досвітній. Науковець тільки дає узагальнене твердження, що «безправна азіатка» «прагне вирватися з тісної клітки, визначеної жінці мусульманськими традиціями, щоб разом з ненависною паранджею скинути з себе рабську покору і стати духовно вільною людиною» [10, 21].

Натомість П. Федченко констатує, що стосовно «Гюлле» ще критики-сучасники Олеся Досвітнього звинувачували його в надмірній зосередженості на засобах «ефектної та орнаменталізованої екзотики» [10, 21], бо, мовляв, їм бракує соціальної загостреності, тенденційності. Науковець прагне стати на захист письменника, стверджуючи, що ці засоби не є недоліком О. Досвітнього, а специфічною рисою його ідіостилію: «А щодо екзотики, то, власне, це одна з особливостей творчості письменника. Переважна більшість його творів побудована на екзотичному для української літератури матеріалі – здебільшого східному» [10, 22].

Письменник у художньо досконалій формі зображення подій із життя Ремо, сім'ї Ахмета та його односельчан побіжно відтворює систему управління в уйгурській провінції, уйгурських особливостей ісламу, щоденного побуту, сільськогосподарських робіт, взаємин у сім'ї й громаді: між чоловіками і жінками, старшими і молодшими, заможними і бідними. Окремо повідомляється про китайського правителя провінції – анбаня, про помпезність прийому, яка повинна вражати Ремо, як прийом княгині Ольги у візантійського імператора, про жорстку субординацію в чиновницькій китайській ієрархії, яка спонукає підлеглих жодним чином не висловлювати почуттів від дивацтв їх анбаня-філософа, який любить висловлюватися дуже химерно й афористично.

Події у повісті отримують дуже чітку географічну прив'язку: вони відбуваються у поселенні Чурук-Су, яке знаходилося на шляху між Яркендом і Хамі – реальними крупними центрами тодішнього і теперішнього Синьцзян-Уйгурського району. Крім того, у «Гюлле» згадуються ще міста Іртенлик, Урумчі – центр району, Сюдою, Яшіль-Оті. Очима Ремо відтворюються картини східнотуркестанських пейзажів, дуже бідних і суворих із точки зору українця, але рідних для тюрків-уйгурів, які почувують себе в них дуже вільно, легко знаходять здобич для прохарчу в дорозі.

Одним із основних видів заробітку в місцевих тюрків є торгівля. Ахмет має два власні каравани, у повісті згадуються кілька караванних провідників і погоничів. Загалом торгівля приносить уйгурам непогані прибутки, але все це тільки залишки колишнього потужного руху Великим Шовковим шляхом, тисячі кілометрів якого пролягали територією Східного Туркестану. Досконала система зрошування дає змогу навіть на бідному ґрунті постійно провадити роботи, вирощуючи прекрасні врожаї смачних фруктів і овочів, бавовни. У степах вирощуються тисячні табуни, стада й отари. Але і поміж тюрків-уйгурів, як і на батьківщині Ремо та у всьому світі панує соціальна нерівність і несправедливість. Ахмет, заробляючи тисячі юанів, видає погоничам і провідникам мізерну плату в десять юанів за місяць роботи. Багатії на широку ногу святкують весілля Ремо і Гюлле, але «до всього цього було байдуже одним погоничам отар і кільком мандрівникам-мулярам [...]» [3, 359]. Будь-якої подачки чекають навіть вояки анбаня, не маючи особливих статків.

Прямих указівок на національне гноблення уйгурів у повісті нібито й немає, але опосередкованих – чимало. Постійно повідомляється про те, що верховна влада в краї належить китайцям, що саме китайці призначають місцеве керівництво з уйгурів, установлюють розміри податків тощо. У цей контекст уписується черговий «український» слід у творі. Ремо повідомляє, що він «зовсім не руський», а належить до невідомої в Китаї нації (з авторського минулого можна здогадатися, що він українець) [3, 322]. Він змушений тікати з Російської імперії, як сам пояснює, через те, що боровся проти поневолення російським царем його рідного краю. Це черговий раз доводить, що Олесь Досвітній до революції значно більше уваги приділяв звільненню від національного гноблення, ніж від соціального. Хоча письменник, очевидно, вкладав в уста alter ego Ремо власні думки, коли його герой стверджував, що він буде боротися проти різних форм залежності [3, 348]. Слова Бег-Седина, заможного небожа Ахмета, про муллу Гамзі-Саїда, який «іде по всіх землях, що їх посідають китайці, уруси тощо, щоб кинути в їхні серця промінь радості, надії на визволення з-під ярма чужинців» [3, 369-370], теж свідчать про те, що уйгури прагнуть позбавитися китайського панування, при чому це стосується і дуже заможних тюрків-уйгурів. Щоправда, Ремо не приймає панісламського способу звільнення, котрий пропонує мулла. Загалом письменник виявляє досить непогане володіння основами ісламу, рясно вживає, хоча і не завжди доречно, слова «хазрет», «зіарат», «хаджі», «кунктаджі» та ін.

У «тюркських» творах О. Досвітній відтворює прагнення народів Сходу до національного, релігійного й економічного унезалежнення, самобутності й самодостатності культури народів Азії. Важливими для автора «Алая» і «Гюлле» є гендерні проблеми, які залишаються актуальними для тюркських народів і досі. Письменник вміло поєднує відтворення місцевого колориту, екзотично-мандрівний сюжет із проблемами соціально-національного визволення, знищення будь-яких форм експлуатації. Олесь Досвітній відтворює аналогію підневільного становища українців із колоніальним статусом тюркських народів та у їх спільному прагненні до звільнення.

Джерела та література:

1. Агеева В. Олесь Досвітній / В. Агеева // Історія української літератури. ХХ століття : навч. посіб. : у 2 кн. / за ред. В. Г. Дончика. – К. : Либідь, 1994. – Кн. 1 : 1910-1930-ті роки. – С. 567-572.
2. Васьків М. Очима України : рецепція Заходу українською романістикою 20-30-х років / М. С. Васьків / Український роман 1920-х – початку 1930-х років : генерика й архітектоніка : монографія / М. С. Васьків. – Кам'янець-Подільський : ПП. Буйницький О.А., 2007. – С. 57-65.
3. Досвітній О. Твори : у 2 т. / О. Досвітній. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 2 : Роман. Повісті. Оповідання. – 587 с.
4. Килимник О. Олесь Досвітній / О. Килимник // Письменники Радянської України : зб. – К. : Радянський письменник, 1989. – Вип. 14 : 20-30 роки : нариси творчості / упор. С. А. Крижанівський. – С. 264-283.
5. Костюк Г. Олесь Досвітній : Дещо про життя і творчість / Г. Костюк // У світі ідей і образів. – К.
6. Підгайний Л. Творчість О. Досвітнього / Л. Підгайний // Червоний шлях. – 1930. – № 1. – С. 75-90.
7. Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті : у 5 т. – К. : Наукова думка, 1987. – Т. 2. – 568 с.
8. Сулима М. Література і культура Німеччини на сторінках видань українських футуристів / М. Сулима // Книжниця у семи розділах : літературно-критичні статті й дослідження. – К. : Фенікс, 2006. – С. 237-242.

9. Сулима М. «Поїдеш далеко, побачиш багато...» / С. Микола // Книжниця у семи розділах : літературно-критичні статті й дослідження. – К. : Фенікс, 2006. – С. 190-202.
10. Федченко П. Олесь Досвітній / П. Федченко // Твори : у 2 т. / О. Досвітній. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 1 : Романи / передм. П. М. Федченка. – С. 5-33.

Велиева Э.А.

УДК 811.512.19'276.6:070

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ТЕРМИНОЛОГИИ ЖУРНАЛИСТИКИ В КРЫМСКОТАТАРСКОМ ЯЗЫКЕ

Постановка проблемы. В эпоху постиндустриального общества одним из главных источников формирования литературного языка является не художественная литература, а журналистика как динамично развивающаяся и наиболее оперативная сфера деятельности человеческого социума. По мнению Э.Г. Шестаковой, существуют два вида словесности: «логоцентрическая», на основе которой создаются произведения художественной литературы, и «фактоцентрическая», или слово массовой коммуникации – источник для развития журналистики (Цитируется по: [12, с. 479–480]).

Журналистика – это особый вид деятельности «по сбору, обработке и распространению информации через каналы массовой коммуникации» [12, с. 149]. Предметом науки о средствах массовой информации – «журналистикознания» (термин украинских исследователей) – являются коммуникативные процессы в обществе, которые осуществляются главным образом при помощи языка [14, с. 43; 12, с. 179]). Основным инструментом журналиста в его профессиональной деятельности является слово. Для полноценного функционирования любой сферы человеческой деятельности необходимо наличие профессионального языка. Ядром специальной лексики средств массовой информации является терминология журналистики.

Терминология – это «языковое образование парадигматического типа, представляющее собой стихийно сложившуюся совокупность лексических единиц, обладающих семантической общностью и сходством (близостью) формальной структуры, которые совместно функционируют в одном из языков для специальных целей, обозначая общие понятия области знаний и (или) деятельности, обслуживаемой данным ЯСЦ» [10, с. 116].

Журналистская терминология – это слова и словосочетания, которые употребляются в журналистике для выражения специальных понятий.

Терминология журналистики является объектом исследования украинских ученых М. Тимошик, М. Гонтар, М. Комовой, Н. Яценко и др. В крымскотатарском языке отдельные стороны этого вопроса рассмотрены в работах [11; 13; 18; 2]. Однако данная проблема требует всестороннего научного исследования.

Целью данной работы является анализ современного состояния терминологии журналистики в крымскотатарском языке. Настоящая проблема может быть рассмотрена в двух аспектах: 1) организационные вопросы в области развития национальной терминологии; 2) особенности функционирования терминосистемы журналистики в современном крымскотатарском языке.

1. Организационные вопросы в области национальной терминологии. Доказательством сформировавшейся терминосистемы определенной отрасли знания является наличие целого ряда нормативных документов (национальные, государственные, отраслевые терминологические стандарты, отраслевые и межотраслевые информационно-поисковые тезаурусы), терминологических словарей, энциклопедий и справочников. В этот список можно включить монографии, научные публикации, а также учебники. Работы, связанные с разработкой проблем лингвистической, юридической, медицинской, религиозной, военной терминологий [7; 8; 9; 3; 16; 17; 19] начали издаваться с начала 1990-х годов. В эти же годы было переиздано несколько довоенных терминологических словарей, охватывающих специальную лексику различных областей знания. Однако в крымскотатарской лексикографии нет словаря журналистской терминологии. Объективной причиной этого могут быть события социально-политического характера (разрушение стилистической системы языка вследствие депортации крымскотатарского народа, отсутствие более десяти лет национальной прессы), а также то, что журналистика по сравнению с другими областями человеческих знаний относительно «молодая» наука (была включена в систему высшего образования лишь в первой половине 20 века), в которой до сих пор идет процесс формирования понятийно-терминологического аппарата [21].

Отечественные исследователи при изучении истории журналистики предлагают придерживаться географического, языкового и идеологического принципов. И.Л. Михайлин отмечает следующие признаки украинской журналистики: «(1) издается на украинском языке на материковой Украине или в любой другой части света», «(2) издается на других языках для пропаганды украинской идеи», «(3) издается на языках национальных меньшинств в Украине» [12, с. 217]. Крымскотатарский язык в Конституциях Украины и Автономной Республики Крым имеет статус языка национального меньшинства, таким образом, крымскотатарская журналистика является составной частью украинской журналистики.

В «Европейской хартии региональных языков или языков национальных меньшинств», которую Украина подписала в 1996 году и повторно ратифицировала в 2003 году, рассматриваются проблемы развития терминологии и средств массовой информации. 11-я статья (пункты i, e) части III данного документа обязывает подписавшую сторону обеспечивать создание по крайней мере одной газеты,